

Mindazok, akik ebben a történetben alapgondolatot próbálnak keresni, elítéltetnek; mindazok, akik erkölcsi tanulságot próbálnak keresni benne, száműzetnek; mindazok, akik cselekményt keresnének, agyonlövetnek. A szerző rendeletére G. G. főparancsnok.

(A *Huckleberry Finn* mot-
tója)

Ungváry Rudolf 17

AZ ELÉRHETETLEN INDIÁN

1951–1952 fordulóján, ti-
zenöt éves koromban a
pártállam a fénykorát élte.

Ekkor került a kezembe Borvendég Deszkáss Sándor 1940-ben megjelent regénye, *A Sziklás Hegyek varázslója*. Nem tudom felidézni, hogy kitől kaptam kölcsön. Valamelyik barátom lakásában akadhattam rá. Az ilyen könyvek eltűntek a nyilvánosság elől. Titkos irodalom volt, én legalábbis így olvastam végig.

A történet varázslatosan is kezdődik. Egy gyerek megpillantja fejének árnyékát a földön, és kiszakad belőle egy szó, melyet addig nem ismert: indián. És a könyv leírja, hogyan lett tényleg indián. Belém vésődtek ennek az átalakulásnak a részletei. Képzetelemben megpróbáltam én is, hogy indián legyek. Volt azonban egy végzetes különbség. Én a kommunista rendszer által kirekesztett regény indiánja voltam, nem pedig Borvendég Deszkáss Sándor vágyait megtestesítő indián. Jogfosztott pária voltam, aki egy jogfosztott könyvet olvasott.

Anyám svájci volt, 1935-ben jött feleségül Magyarországra apámhoz. Akkor nem sejthette, hova került. Otthon németül beszélünk. Az ostrom után, amikor néhány hónap múlva a villamosok megindultak a romos városban, és anyámmal a villamoson németül beszélgettem, döbbsen bámultak az utasok: hogy mernek ezek ezen a nyelven beszélni? Nem tudhatták, hogy egy allemann svájci nem azonos a némettel. Amikor anyám a háború után az első híradófilmekben megpillantotta a kommunista párt szóvivőjét, Rákosi Mátyást, otthon azt mondta nekünk: – *Der hat das Gesicht eines Mörders.* – Olyan az arca, akár egy gyilkosnak. Amikor pedig ősszel, az első választások napjaiban megkérdeztem apámtól, hogy mire fognak szavazni, azt felelte, hogy ő belépett a szociáldemokrata pártba (nyolcévesen tisztában voltam azzal, hogy az is egy baloldali párt, de nem kommunista), de a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártra fognak anyámmal együtt szavazni. Ebből tudtam, amit tudnom kellett. Alig egy évvel korábban a házukban lakó zsidóknak, köztük gyerekkorom legjobb barátjának a gettóba kellett költöznie. Az ostrom kezdetén az utcán zsidó hullák hevertek, majd német katonák hullái. Hat hétig csak ágyúdörgés hallatszott le a pincébe, ahol élünk. A házukba két kisebb orosz bomba csapódott. A vakolatpor szaga és

a sikoltozás. A félelem a közeledő oroszoktól. A kommunista párt első plakátját házunk falán (*Ha élni akarsz, költözz fel a pincéből*) eleve a fenyegetés jeleként olvastam.

18 Nem lehettem már lélekben olyan indián, mint akik 1945 előtt ezt a szerepet játszották. A természet, a bajtársiasság, a tisztesség példaképei. Az én későbbi indiánságom az akkori hatalommal szembeni rejtekezést, az utálatot és a gyűlöletet jelképezte. Amikor Borvendég első könyvét, majd folytatását, a *Hét fekete holdat* olvastam, nem tudtam semmit arról, kik léptek be ismeretlen szereplőként az életembe.

A gyönyörű nevű szerző történeteiben a képzelet nem engedélyezett szabadsága ragadott meg. Ugyanez volt, ami meg is zavart. Az első olvasás pillanatától foglalkoztatott, hogy mennyire igaz mindez. Feltűnő volt, hogy ilyen kétely árnya a *Winnetou*, a James Fenimore Cooper-könyvek vagy a *Huckleberry Finn* esetében meg se legyintett – mert tudtam, hogy semmi se úgy igaz, ahogy igaz. És ettől minden olvasás maga volt a felhőtlen öröm. Ezekben a már korábban olvasott könyvekben elmerülve született meg bennem a felnőtt, és vált személyiségem végleges részévé a képzelet, az álmodozás. Nem értettem, most mégis miért ez a különbség. Mintha *A Sziklás Hegyek varázslójának* szövege mögött valami lappangó sugallás rejlenék, melynek tartalmát akkor képtelen voltam felfogni. Csak mintha különös fényű jelzőlámpák kezdtek volna el villogni bennem, valahol nagyon mélyen. A többi indián olvasmányaimat zavartalanul élveztem. Visszanézve próbálom megragadni akkori magamat, mert semmi kézzelfogható bizonyítékom erre az egykori énemre, annak valódi tartalmára nincsen már. Csak egyről tudok biztosan. Arról, hogy mit tettem, amikor eljutottam a történetben oda, hogy a váratlanul felbukkanó amerikai indián újságíró megtanítja a későbbi indiánt, hogyan olvashatók a hűvösvölgyi Nagyrét fűvében a nyomok. Hogy ki, hogyan, és merre ment. Ez nagyon fölizgatott. Ha ez lehetséges, akkor olyat láthatok meg egy másik emberről, ami másnak láthatatlan – és ő maga sem sejtí, hogy valaki ismeri a mozgását. Isten lehetek emberként. A sorsom alakítója.

Egy őszi hétköznapon kimentem a hűvösvölgyi Nagyrétre. Akkor üres a rét. Ahol a fű nem volt túl nagy, de nem is volt letaposva, végigmentem rajta egy darabon, jól megjegyezve az utamat, mert fehér hintőport szórtam le végig magam mellett. Aztán visszamentem, és megpróbáltam felismerni a nyomomat. Lehetetlennek bizonyult. Megismételtem úgy, hogy a sarkamat természetellenesen megnyomtam. Akkor valamennyire sikerült, de így viszont ember nem jár, legfeljebb egy mázsányi teherrel a vállán. Kellemetlen tapasztalás volt.

A lényeg azonban továbbra is fontos maradt: Fehér Szarvas történeteinek semmi köze nem volt ahhoz a hazugsághoz, melynek tényleges világában kellett élnem. Valami teljesen más volt a mélyén. A képzelet olyan

működése, mely a pártállam világában nem létezett. Nem létezhetett. Annak egy érzékiség nélküli, herélt, nem nélküli, nem-telen kultúrája volt. És amit olvasok, valamiképpen tiltott. Ettől kétségeim ellenére, érzelmeimmel is, akaratommal is a két könyvvel azonosultam.

Az érzékinek eszmélésem kezdetétől ki voltam szolgáltatta. 19 1944-ben, már nyolc évesen Pilisborosjenőn, ebben az akkor sváb faluban éltem. Láttam a Volksbund helyi ifjúsági szervezetének néhány tagját. Szögekkel kivert, meleg-fekete kordbársony rövid nadrágjuk volt, mely látni engedte az izgatóan szép fiús lábakat. Elemi vágy fogott el, hogy én is így nézzek ki. Akkor még nem tudtam semmit a kívánásaimról, vágyaimról, mert csak éltem őket. Ma tudom, mi hajtott. Később, az úttörő-egyenruhás gyerekek meztelen combjai láttán ilyesminek nyoma sem volt. Csak a gyűlölet. Egy zsidó gyerek nézhetett úgy a volksbundista gyerekcombra, ahogy én egy úttörőére. Neki azok, nekem ezek a gyilkosaim. Kommunisták. Egyébként pedig: egy német gyerek miért ne lehetne német ifjúsági szervezet tagja? Ha lett volna svájci ifjúsági szervezet, én is inkább annak a tagja vagyok, mint egy magyarénak.

Anyám svájciaként se németnek nem tartotta magát, se nem volt híve semmiféle felesleges pénzköltésnek. Tudni sem akart arról, hogy egy ilyen nadrágot kapjak. Megpróbáltam a kezembe venni a nadrág megszerzését. Kikurkásztam a falubeliektől, hogy ki varrt ilyen nadrágocskákat a faluban. Megtaláltam. Hiába kerestem föl 1944 kora nyarán. A nő az istennek sem akart kötélnek állni. – *Neee, du willst goar nôt sowas*, ismételte. Traumatikus élmény volt, mert egy szót sem értettem ebből az indoklásból. Má' n hogy hogyne akarnék én ilyent? – micsoda hülyeséget állít ez a nő! Nem kellett hozzá egy év, hogy rájöjjenek. 1945 elején, már a pesti házunk pincéjében lakva átment rajtunk a front. Ezek a svábnak nevezett németek meg ott Pilisborosjenőn már előtte jóval nagyon pontosan tudták, hogy csak a hülye akarhatott akkor már egy ilyen – csak engem, egészen más, mélységes mélyen rejlő okokból ingerlően izgató – volksbundista nadrágot magának, és a falu varrónője a maga módján óvni akart.

Az indián nekem az érzékit képviselte, az érzéki rezdüléseim mögött meg ott volt maga a szabadság. Az erős, bátor, eredményes, szép ember, aki ugyanúgy isteníti a természetet, ahogy anyám a maga Jura-vidéki allemann neveltetésével, alpesi túrázásaival. Ott az akkorra már elérhetlenné vált Svájcban, abban az Olten nevű kisvárosban június elején a hétvégeken kimentünk a kisvárost északról övező zöld, legelővel borított hegyoldalakra. Akadálytalan kilátás nyílt dél felé. Nem voltunk egyedül a napfényben fürdő tájban. A közelünkben és messze távolabb is, sokan mások is ott állodogáltak. És néztünk egyetlen irányban. A néma csöndben, a végtelen távoli

messzeségben, az alsó, párás légrétegek fölé emelkedve látható volt a Berni-Alpok örök hava. Apró, szikrázóan fehér kristályos csúcsok melyeknek *nem árt se nap, se szél.* – *Unsere Alpen*, susogta mindenfelől a lég. Az elveszett boldogság.

20

Teljes félreértés volt nekem ez a könyv, noha az érzéseim valódiak voltak. Korábban, kilenc- és tizenkét éves korunkban indiánost is játszottam a házbeli barátaimmal. Az Újlipótváros és Angyalföld szélén a Lehel teret északról lezáró Bulcsú utcai négyemeletes, átriumos bérház lépcsőházába. Ez a ház 1944-ben csillagos ház volt. Egy évvel később, 1945-től 1949-ig minden nap a kárminpiros, hatkötetes *Winnetou*-regény szereplői lettünk. Rajzoltunk is indiánokat, bőrből készült vigvamokat, skalpokat, tollas fejdíszeket. László József építész-mérnök úri fia, Sándor egy évvel volt idősebb, és ő tudott a legtöbbet. Apja rajzolni is megtanította, verhetetlenül kacifántosan, érzékletesen jelenítette meg az alakokat. Old Shatterhandnak tehát neki kellett lennie. Gellért Oszkár zsidó paszománykészítő kisiparos fia, Miklós, nálam ugyancsak egy évvel idősebb, a maga ereje és termete jogán *Winnetou* volt, ez se lehetett vita tárgya. Dimitrov Bogdán Lehel piaci zöldséges bolgárkertész fontoskodó fia, György lefoglalta Old Firehandot. Márer László zsidó üvegkereskedő ravaszdi és remekül kártyázó fia meg ellentmondást nem tűrően, ráadásul mindenki más egyetértésével Sam Hawkins lett. Én meg lehettem volna Old Death, a halálfejszovány trapper. A hatodrangú. Ezt az erőfölényből eredő szigorú hierarchiát akkor még nem tanultam meg kezelni. Nem tudtam belenyugodni és nem tudtam otthagyni őket. Újra meg újra elveszítettem önuralmammat. Iszonyatos, állandó vereségekkel járó, olykor ordításomba torkolló küzdelem volt, amíg csak tartott a játék. Pedig itt a rend, vele a sorrend nem eszmén, nem jogon, hanem színtisztán a belső tulajdonságokon alapult. A nyugodt erőn, a nagyobb határozottságon. Ráadásul egy évvel idősebbek voltak. Ebben a korban ez sokat számít. A természet rendjén. *A Legyek Ura* rendjén. Évekbe telt, míg felismertem, nekem mi ilyenkor a sorsom. És hogyan szabadítsam fel magam alóla.

Amikor aztán *A Sziklás Hegyek varázslójából* és a többi indiántörténetből a szabad, a tiszta, az igazságos indiánról olvastam, én már nem igazán hittem abban, hogy ilyesmi létezik a földön. A mennyben, amelyben viszont továbbra is hittem, természetesen mindez létezhetett. De nekem már akkor eldőlt, még ha nem is tudtam igazán róla, hogy sehol másutt. Az ellentmondást nem tűró kommunista eszme is a tiszta, tökéletes társadalom nevében deszkázta be fölöttem az eget. Elszakított a szabad nyugati világtól. Svájtól. Ahol mindenkinek helye lehetett, még az indiánoknak is.

Ezért aztán én már soha többé a szabad, a tiszta indiánban nem voltam képes hinni. Ahogy a kommunista élményeim következtében egy felszabadított,

kapitalizmus nélküli, tökéletes társadalomban sem. Az érzékiség világa volt az enyém, egész létem abban gyökerezett, azt, és csakis azt vágytam élni. Azért érdemes élni. Egy ilyen világban mindenki megtalálhatja a neki megfelelőt, amire vágyik. És amikor a későbbi Fehér Szarvas, azaz gyerekkorában Sanyika megpillantotta az árnyékát, majd meghallotta a varázsszót – atavizmus, visszaítés az ősökre –, nekem ez egészen más vágyak megvalósíthatóságát jelentette, mint amiről később a szakirodalom szólt: nem a becsületesség, a természetes nyíltszívűség, tisztaság és az erő indián eszményét. Mert az árát, azt mintha már akkor ismertem volna. És szigorúan, a természetemből következő, ellenállhatatlan vasszigorral, ahogy kívül a Legyek Urának világában lejátszódik a ki- és szétválasztás, én is szétválasztottam magamban a vágy gyönyörű, érzékeny kéjes szárnyalását és azt, ami a valóság. Ezért aztán én már indiánt se voltam képes önfeledten játszani.

Mindezt utólag gondolom ennyire pontosan. Tizenöt évesen minden homályosabb volt. Ahogy homályosabb volt a hűvösvölgyi Nagyrétt fűvében elvégzett nyomolvasó kísérletem tanulsága is. De visszacsinálhatatlanul ott volt már a fejemben, akár egy végzetes mutáció, mely meghatározta a sorsomat.

Nem csak *A Sziklás Hegyek varázslójának* akkor majdnem felhőtlennek tűnő, mégis kétségeket ébresztő történetéről van szó. Másról is, és az talán még fontosabb volt. Először találkoztam olyan íróval, aki annyira megismerhetetlen maradt. Ez legalább annyira mozgatta a képzeletemet, mint a története. És ez nem volt ugyan olyan fajta megismerhetetlenség, mint mondjuk a tatárjárás előtti Julián szerzetes baráté. Ott legfeljebb az volt a felfoghatatlan, hogyan volt képes az akkori világban, ahol nem létezett üzlet, közlekedési eszköz, több ezer kilométert gyalogolni. Ezerszer próbáltam elképzelni, szinte átéltem azt a végtelen utat, a ritkán lakott ugor, jász, besenyő és szláv tájakat. A Valdaj-hátság végtelen erdőit és mezősegeit. Ahogy a bokrok tövében alszik. Ahogy jelbeszéddel tájékozódik, ha emberekkel találkozik. Noha csak elképzeltem – ez a képzelődésem végtelenül hiteles, érzéketlen, átélt volt.

Borvendég Deszkáss Sándorról még csak elképzelni se tudtam semmit. A környezetemben nem volt egy lélek se, aki tudott volna bármit mondani arról, ki is volt ez az ember, aki annyira megdöbbentett. Hogy válhat köddé egy ilyen író? Nem volt jó érzés ennyire keveset ismerni olyasmiről, ami valójában rettenetesen érdekelt – de az nyilvánvaló volt, hogy ez a szinte totális láthatatlansága is a gyűlöletes kommunista rendszerrel függött össze.

Nagyjából ugyanezekben az években találkoztam Baktay Ervin nevével és könyveivel. Először a *Két kicsi hód* című regényét olvastam. Baktay teljesen megismerhető volt. A Magyar Földrajzi Társaság kiadványaként megjelent

könyveit olvasva nem volt semmi hitelességi problémám. Amit a tibeti láma-kolostorok világáról tudósított, máig élő, fontos élményem. A kutatásai mellett az ő nevével forrt bennem össze a dunai indiánok fogalma is, noha ezeknek a részletei is ismeretlenek maradtak. Csak annyi szüremlett 22 át a téren és időn, hogy indiánnak öltöztek, a folyam mellett éltek szabad idejükben, indián sátrakat, tipiket emeltek, és valahol Vác fölött, a hosszú Szentendrei-sziget északi oldala mellett fekvő kis szigeteken találkoztak a háború előtti években. Fel se tétéleztem, hogy ezt a pártállamban, 1949 után, amikor tudomást szereztem a létükről, folytatták. Lehet, hogy akkor... akkor még felkerekedtem volna. Ahogy felkerekedtem 1944 napfényes nyarán, hogy megtaláljam a kordfekete rövid nadrágok varróját. Az ájult, megvalósulatlan örömet.

Itt azt nem értettem, hogy végül is kinek a társaságát alkották ezek a dunai indiánok? Borvendég Deszkássét vagy Baktayét? Mi itt az összefüggés? Nem volt szabad nyilvánosság, a könyvtárakból még May Károly könyveit is számúzták, az ember titokban hallgatta a nyugati rádióadókat. Szerettem ezeket. Ma már tudom, hogy engem igazán – az érzéki vágyaim mellett – a megismerés érdekelt.

Tanácsstalanságom oka akkor még legfeljebb öntudatlanul élt bennem. Ma úgy fogalmazok, hogy az indiánság sem a semmiből rohanja meg az embert. Mindennek van előtörténete. Enélkül nekem a valami csak semmi. Ösztöneim súgták, hogy nagyon, ágas-bogasan sok mindennek kellett történnie addig, hogy az indiánság a mesék, a rítusok formájában a gyermekkoromban megjelenhetett. És ami történt, ami ezekhez az akkori életemben megismert mesékhez, regényekhez, a később megismert magyarországi indiános rítusokhoz a Duna mellett elvezetett, sokkal jobban lenyűgöztek később, mint Borvendég Deszkáss 1951-ben megismert könyve. Mint cseppben a tenger, a kultúráim kereteiről árulkodtak, amelybe születésemmel belekényszerültem – még ha úgy is érzem, hogy jobb lett volna máshol megszületnem. De ha már, akkor legalább ismerjem és értsem. Különben úgy érzem magam, mint akinek bekötötték a szemét.

Annak, hogy az indián egy lehetséges életformának az Európáigba átvitt jelképe lett, sok kezdete volt. És abból született, hogy az Amerikai Egyesült Államok lakói se voltak mind az indiánok gyilkosai. Kialakulásának egyik forrása – sok más mellett – George Catlin amerikai festő lehetett. Az elsők közé tartozott, aki nem telepesként, nem katonaként, nem marhapásztorként, nem prémvadászként, tehát nem a foglalkozása következtében került kapcsolatba az indiánok tényleges világával. A 19. század közepének Magyarországon ehhez hasonló, de sokkal szerényebb hatású szerepet játszhatott az állatkert megalapítója, a görög származású nemes, csíktapolcai Xantus

János, aki a szabadságharc után elmenekülve Amerikába, mérnökként találkozott indiánokkal, és erről az élményéről egész sor levélben számolt be 1858-ban a magyar nyilvánosságnak.

Catlin önszántából, talán önmagát keresve, már az 1830-as években hosszú időt töltött az akkor még hatalmas nyugati prériken élő indiánok között, és szenvedélyesen festeni is kezdte őket. Művészi, érzékletesen varázslatos, mégis hiteles formában és hatásosan adott hírt az amerikai közvéleménynek az indiánok valóságos életéről. „Hatalmas erőfeszítések és életveszélyek árán jutottam el hozzájuk, de sok-sok emberi tapasztalatot éltem meg közöttük. Találkozásaimkor kezet nyújtottunk egymásnak, és én olyan barátságosan felém nyújtott kezeket foghattam meg, melyek még soha sem markoláztak pénzes tárcát, és kezüket még soha nem szennyezte be pénz. Vigvamjaikba mindig befogadtak, és bántatlanul utazhattam a területeiken. És ha ma előítéletek nélkül tudok beszélni róluk, akkor az olvasó tudhatja, milyen keretek között illet meg engem az, hogy szószólója lehetek ennek a népnek, mely el tudott engem fogadni olyannak, amilyen vagyok, és akiknek lekötözöttjévé váltam, és akiknek nincs lehetőségük arra, hogy önmagukért szót emelhessenek”, írta 1861-ben megjelent könyvében a csiroki, csaktók, krík és oszázs (osage) törzsek között szerzett élményei alapján.

Festményeit és élményeiről írt könyvét már a maga korában ki-robbanó érdeklődés és rokonszenv fogadta. Kortársát, James Fenimore Coopert története megírása közben ugyancsak együttérzés motiválta a közép-nyugat akkor még hatalmas területein élő indiánok iránt, és talán egyike volt az első ismertebb amerikai íróknak, akik erkölcsstelenséget láttak abban, ahogy a telepesek a természettel bántanak, mintha annak kincsei kiapadhatatlanok lennének. Ő azonban kitalált történetekre formálta át élményeit és nézeteit. Ismertsége ugyan nagyobb lett Catlinénál, de Catlin hatása mélyebb és lényegesebb volt, mert ő nem fikciókat írt, hanem magát a realitást jelenítette meg képekben és történetekben.

Catlin Cooperral szemben nem fikciós realizmust művelt. Még nem létezett fényképezés. Színes, mégsem naturalista, az élmények hatását kifejező festményei és hozzájuk fűzött sorai az eleven indián életet és sorsot hozták közel a kortársakhoz. Ösztönös vonzódást váltottak ki az indiánok iránt Amerikában és Európában. Addig legfeljebb a hivatásosan vagy kalandorként a vadnyugaton megforduló fehérektől szüremlettek át értesülések abba a másik, euro-atlanti kultúrába, ahol már létezett szabad nyilvánosság. Az indiánok immár hitelesen jelentek meg az újságokban, rajzokat tartalmazó képeslapokban és a hírekben.

Az indiánok ugyanis, többek között az oszázok, akiknél Catlin hosszú időket töltött, egyáltalán nem voltak harciasak. Főleg, ha békén hagyták őket. Igyekeztek alkalmazkodni és együttműködni a fehérekkel. Tömeges veszteség nem elsősorban az erőszak, nem a fegyverek lettek. Az a civilizáció, mellyel kapcsolatba kerültek, és amely felé nyitni próbáltak, úgy semmisítette meg többségüket, hogy az ellen nem volt a maga korában semmiféle segítség. A fehér ember által megszokott betegségek egy része az indián törzsekben nem létezett. Ahogy az alkoholhoz sem szoktak hozzá. Ezrével haltak bele a kitörő járványokba. Az oszázok lélekszáma például néhány évtized alatt a tizedére csökkent.

Nem volt ez másként a több tízezer kilométerrel délebbre élő, dél-amerikai tűzföldi indiánokkal sem. Darwin beszámolója az 1830-as években jelent meg Angliában arról, hogyan élnek az ottani emberek félmeztelenül, dideregve az 5–10 fokban hideg esős időjárási körülmények között. Hatalmas szánalom lett úrrá az angol társadalomban, és ezzel arányosan még hatalmasabb rakományt használt ruha gyűlt össze. Jóakaró lelkek támogatásával a rakományokat el is juttatták idővel a Tűzföldre. A nyomukban kitört és a szökőár gyorsaságával elterjedő influenzajárvány a tűzföldi indián lakosságot ugyancsak megtizedelte. Van az úgy, hogy jóakaró hozza magával a végzetet, melyet senki se akar.

Egy nemzedéknyi időnek azért el kellett telnie, amíg a Catlin (és még mások) által elvetett magból különleges termés lett. Vagy negyven-ötven évvel később, az 1890-es évek végén Ernest Thompson Seton skót származású kanadai természetbúvár és író Catlin hatására kezdett hozzá ahhoz, hogy olyan nevelési rendszert dolgozzon ki, melyben érvényesülhetnek az akkor már eltűnőfélben levő indián kultúra értékei. Sátortáborokat szervezett, kézműves tevékenységeket oktatott, és a természeti élményt helyezte az élmények középpontjába. Az 1902-ben indított woodcraft indián mozgalomban a természetélmény és -ismeret összekapcsolódtak a közösségi és egészségneveléssel. A mozgalom lényege az indián elemeket tartalmazó sátortáborozások voltak. Seton az egyik első olyan prózaíró volt, akinek regényeiben vadon élő állatok voltak a főszereplők, akiket ő maga figyelt meg a természetes környezetükben.

1906-ban találkozott Angliában Robert Baden-Powell-lel. Őt arisztokrata angol kultúrája, természeti élményei, a személyes túlélőképesség katonai tanulságai és az öldöklés borzalmai késztették arra, hogy olyan nevelési mozgalmat hozzon létre, mely a testet és a lelket felkészíti a felnőttkor kihívásaira. A két emberben a hosszú éveken át érlelt gondolatok e találkozás hatására öltöttek végleges formát a cserkészmozgalom megalapításával. Seton Amerikába visszatérve alapította meg a cserkészlet amerikai csoportját, amelybe beolvasztotta a woodcraft indián mozgalmat. Így alakult ki a ma

ismert cserkészmozgalom, melynek egyik fő vonása a természetszeretet. És ezek miatt a gyökerek miatt a cserkészzet és az indián mítosz magától értetődő közelséget alkotnak.

Az indián életforma-mozgalom csak egyike volt a 19. század végétől máig létező számtalan hasonló mozgalomnak. Ezek nem a politikai, hanem a személyes életben, az életforma átalakításával rezonáltak a felvilágosodás utáni forradalmi vágyakra. Keletkezésük története mára többnyire feledésbe merültek, a mai résztvevőket a múltjuk iránti vak-ság veri meg.

Az eszményített indián élet a tisztesség, bátorság, önzetlenség jelképe lett. Aki egy ilyen életformát a szabadidejében megvalósított, úgy érezhette magát, mint aki valamiképpen felszabadította, megváltotta magát, vagy legalábbis önmagára talált. Nem volt ez más, mint a társadalom politikai megváltásának, a tökéletes politikai rendszer forradalmi kísérleteinek egy teljesen más változata. A lázadó politikai csoportosulásokban lehetett valaki radikális szélsőbaloldali kommunista vagy radikális szélsőjobboldali fasiszta-nemzetiszocialista. Az egyik *konda* eszményíthette a népet, a nemzetköziséget, a másik *konda* a nemzetet, a fajt. S egymással versengve harsogták, hogy *a nemzet, röfröf, a nép*.

Aki ehhez túl finnyás volt, nem ilyen küzdelemre vágyott. Valami egyénibbet, kevésbé gyilkosat akart magának a felszabadulás, az önmagára találás címén. De még csak nem is a magánéletének egészében, hanem annak jól védett szegletében, amely csak a modern embernek adatott meg: a szabadidejében. A magánéletnek ebben a ficakjában lehetett végrehajtani ezt a fajta önfelszabadítást. Szemben a politikai társadalommegváltások végzetes következményeivel, ezzel kétségtelenül nemhogy semmiféle kárt nem kellett okozni, de még jótékony, békítő és feloldozó hatása is lehetett. Mindehhez se pártra, se politikai mozgalomra nem volt szükség – tehát még tisztábbnak, őszintébbnek, személyesebbnek érezhette magát az ágens –, de persze közösség azért mégis csak kellett, még ha nem is feltétlenül nagy számú.

Történt aztán Magyarországon – amiről persze ugyancsak sokkal később szereztem tudomást –, hogy az 1868-ban nemességet kapott erdőbaktai Gottesmann Adolf unokája, az 1890-ben született Gottesmann Ervin (Gottesmann Raul és Levy-Martonfalvi Aloisia Antonia fia) befejezte festészeti tanulmányait. Ekkorra eshetett, úgy 1912 körül, hogy felvette a Baktay nevet. Ebben az időben már futottak a mozokban a még többnyire néma amerikai western-filmek. Seriffek, cowboyok. Sőt, 1906-ban bizonyos Buffalo Bill európai turnéján Budapesten is fellépett. Az ország még Európa közepéhez tartozott.

Sokkal erősebben érintette azonban Gottesmann–Baktayt a már Európába is eljutott indiánláz.

Kegyes volt hozzá a sors. Egyrészt nemcsak szép, hanem vezetésre képes férfi volt. Másrészt korábban született, mint Borvendég Deszkáss 26 Sándor. Harmadrészt jobb körülmények között indult. Negyedrészt nemcsak az indiánokról szóló korabeli, az ifjúság által átdolgozott és meghamisított indiántörténetek kerültek a kezébe. Montanában élő bátyja az amerikai indiánkultuszról személyesen és hitelesen tudta tájékoztatni. Rendszeresen elküldte neki a *The West* sorozat regényeit. Mindennek hatására vágott bele közvetlenül a világháború után abba, hogy néhány barátjával együtt valóságúien is megpróbálkozzanak a vadnyugati életforma követésével. Körülötte nemrég még lángokban állt az ország, kitért és megbukott a Tanácsköztársaság, létrejött a trianoni magyar állam, az elszakított területekről érkező menekültek és visszatelepülők egy része évekig a pályaudvarok veszteglő vagonjaiban lakott. Ők zrtt rendeztek. A korabeli tolvajok még ismerhették a szó eredetét. A *Zrínyi* név első szótagjával azonos, és a hajdan a Zrínyi utcában állt budapesti rendőr-főkapitányságra utal. Baktayék értelmiségi világában ezt az eredetet talán már ugyanúgy nem ismerték, ahogy az egykori indiánok valóságos életét sem, csak annak égi mását.

1924-ben tartotta meg műtermében az első Wild West Zree Meetinget. Halálosan komolyan kellett venni. Az öltözködést, a viselkedést, a gesztusnyelvet. A város seriffje természetyszerűleg Mr. Hooligan Bucktye, született baktai Gottesmann volt. A válogatott baráti kör tagjai a polgári életben is vadnyugati nevükön szólították egymást – ahogy ma a kiöregedett cserkészek is többnyire állatneveiket használják egymás között. Eltelt egy idő, mire bekövetkezett a kiábrándulás a makulátlan, hősi seriff-mítoszról. Egy másik, földönjáróbb személy, Kőrösi Csoma Sándor élete is elbűvölte. És mert itt sem hagyta cserben elementáris erővel működő, az elvágódó lélek mélyéből vezérelt intuíciója, hamar elmélyedt az ind kultúrában is. Tanulmányok sorát kezdte írni, és ennek néhány év alatt meglett a gyümölcse. 1925-ben meghívták Indiába. Felhagyott az indiánsággal, barátai meg nem folytatták a találkozókat. Indiából hazatérve pedig néhány évig Baktay orientalista munkásságának szentelte magát.

Mialatt Baktay elismert tudós lett, könyvek sorát írta, a Barcsay Gimnáziumba járó, nála tíz évvel fiatalabb Borvendég Deszkáss Sándorra ugyancsak elementárisan hathattak a történelmi előzmények. Ahogy ez lenni szokott, ugyanaz két ember esetében egyáltalán nem ugyanaz. Volt néhány különbség. Fiatal apja, B. Deszkáss Gusztáv Kecelről, ahol jó korán már családot alapított, pont a világháború és a Tanácsköztársaság után döntött úgy, hogy mindenét pénzzé téve Budapestre költözik és elvégzi a Zeneművészeti Főiskolát. Valószínűleg megfontolt, magyaros lassúsággal cselekedhetett,

mert mire a fővárosba érkezett, a vágatató infláció következtében egész vagyona semmivé foszlott. A pestújhelyi tisztelendő kegyelméből egy ideig a plébánia pincéjében lakhattak, majd egy lerobbant bérház szoba-konyhás lakása következett. „Apám úgy emlékezett erre vissza, hogy akkor megtanulta azt, hogy mi az, nem éhesnek lenni, de éhezni, nem egy-két 27 éjszakán át, de hetekig, hónapokig.” Apja csak évek múlva talált magának igazgatói állást Sashalmon. Borvendég Deszkáss Sándor sokáig nem tudta megszokni a városi létet, majd két év orvosi és egy év jogi egyetem után abbahagyta tanulmányait. Bankhivatalnokként, majd indián tárgyú írásaiból, újságírásból igyekezett megélni. Kis különbség, hogy neki nem kellett az i-betűt y-ra cserélni, törzsökös neve született pedigréje volt.

Neki megvolt minden oka az elvágyódásra. Tizenöt évesen néhány társával megalakítja a Tizenkettők Szövetségét, más néven a Magyar Indiánok Egyesületét. Nem biztos, hogy a vidéki magyar keresztény közép neveltjét ugyanaz a vágy vezérelte, mint baktai Gottesmann–Baktayt. Borvendég Deszkást – idősebb kortársával ellentétben, aki itt és most csak a sportos indián szokásokat akarta a magánélet részévé tenni – készítései még magasabbra röpítették: ő az indiánok segítése és megmentése érdekében fogott széleskörű nemzetközi levelezésbe. Később baráti körével persze ő is próbálta az indián életmódot utánózni az erdőkben, noha minden jel szerint neki nem ez volt a legfontosabb. Sikerült kapcsolatba kerülnie a harmincas évek közepén az Amerikai Indián Szövetséggel. Ez az 1922-ben alakult Amerikai Indián Önvédelmi Szövetség volt (American Indian Defense Association), amely később Amerikai Indián Ügyek Egyesülete néven ma is működik (Association on American Indian Affairs). A szervezet Borvendég állítása szerint méltányolta a végtelen távoli erőfeszítést. Németországban élő fia szerint hálából a nevadai sosonok 1934-ben tiszteletbeli indián főnöki címmel tüntették ki. (Könnyen lehet, hogy más európaiat is kitüntettek ezzel a címmel.) A Fehér Szarvas nevet a visszaemlékezés szerint a szövetség akkori nagyfőnöke, a walesi születésű, negyedrészt indián dr. Barnabas Sa Hiuhusuhu adományozta neki, és ezen a néven az Új-Angliai Skat-i-kuuk törzs (angol írásmóddal Schaghticoke) tiszteletbeli alfőnökének választotta. A Szövetség adta tiszteletbeli doktori diplomáját is, amely szerint az indián filozófia doktora és az indián ügyességek mestere. Fia csak a diploma fotókópiájával rendelkezett már, mert a levelezéssel együtt az eredetit az ÁVH elkobozta.

Baktay 1931-ben érezte úgy, hogy a benne élő másik, addig talán szunnyadó igézetét, a sportos indiánt feltámassza. Ekkoriban írta: „Az észak-amerikai indián a világ minden népe között a legigazibb sportember, mondhatni született sportember, mégpedig a sport legnemesebb értelmében. [...]

S minden élőlényben isteni teremtményt, tehát testvérlényt látott... Az indián hagyományokban gyökerező felfogás a tökéletes gentleman és sportember fogalmának felel meg azzal a lényeges jellemvonással, hogy az indián mindezt nem civilizált, mesterkélt városi életben, hanem a természet 28 ősi, romlatlan és sokkal viszontagságosabb környezetében valósította meg.” Az ilyen lelkesültséggel szemben hatástalan, ha az ember óvatlanul arról a realitásról kezdene beszélni, amelyben egy természeti nép tevélegesen él. Amikor például 1970-ben életemben először német újbaldaliakkal találkoztam, és a *Veled vagyunk, Vietnám* jelszavuk ökölcsapás volt az arcomba, teljesen hiábavalóan hivatkoztam a pártállamból érkezőként arra a valóságra, amelyben nekem kellett élnem.

Heverő Bölény néven megalakította a dunai indiánok szűk, de a maga körében nagy hatást kiváltó világát. Alapos tanulmányok előzték meg azt, hogy az először a Zebegény mellett felállított tábor minden tárgya és személye hitelesen fessen. Zebegényben hamar elegük lett a bábész kívülállókból, levonultak az akkor még folyamággal elválasztott Kismarosi-szigetre (nevezték Kőfali-szigetnek is). A helyet a terület gazdáját képviselő Koronauradalom erőditanácsosának engedélyével kezdték használni. A sűrű ártéri erdővel borított, de belsejében kaszálós tisztásokat tartalmazó sziget eszményi hely volt a kibontakozásra. A mára mindenhová betolakodó autós turisták se zavarogtak még. Tavasszal fölverték a bőrből varrt indián tipiket, és késő őszig nem bontották le a táborát. A dunai indiánok ettől kezdve békepipát szíváltak, indán táncokat lejtettek, és szabadidejüket az eredeti indiánok mindennapjait követve töltötték el.

Kibontakozhatott az újvilág. Coltok, Winchester-puskák, íjászversek, tarka lovakon lovaglás, eredeti kenuk. Esti tábortűz, fűszeres illatú grog. Varázslatos, zokogni való soha, *soha már*. De meg kellett küzdeni sátrakat döntő szélviharral, tarajos hullámokkal is, s az erőpróbák után az esti tábortűz mellett élvezték a hörpintéseket, énekelték az ősi indián és az újabb amerikai dalokat.

Ma a sziget egykori csúcsától északra, egy azóta keletkezett parti szigetel szemben a fák között földesre taposott kis térség szélén a part mellett, hangsúlyozottan magánterületen a „Nomád bár” nevet viselő kávézó-büfé létesült, messzebb egy reteráttal. A lokalitást vagy az ösvényen érkező sétálók és kerékpárosok, vagy az arrafelé evező kenusok közelítik meg. A múlttól senki nem tud. Csak a pillanat létezik, a jelen, a kellemes-kötetlen alternatív. A tulajdonosok tudnak, sejtenek belőle valamit, talán azért is települtek ide? Kérdésemre a kiszolgálók csak alternatívan néztek. Én is nagyon igyekeztem, jól éreztem magam, valahányszor evezve odajutottam.

Ekkor, a harmincas–negyvenes években jelentek meg Baktaynak az észak-amerikai indiánok életéről és az amerikai Nyugatról szóló regényfor-

dításai, a *Két kicsi hód*, *A rengeteg zarándokai*, *A vadon fia*, *Cimarron*, *Hosszú Lándzsa emlékezései*.

A fényképek mellett gyönyörű keskenycsíkos némafilmek is készültek. Rajtuk mindig ott pompázott a hét munkanapjain orientalista munkáját folytató Baktay. Nagyra nőtt, szikár termet, sasorr, viszonylag 29 hosszú, kaukázusi – dolichocephal – koponya, kevésbé kifejtett arcsonatok, hosszúkásabb állkapocs. Ott áll a kanadai kenu orrában felhúzott íjjal a víz fölött, mögötte az evezősök, és rögtön lő. Hatalmas sastollas fejdísz, a rézbőr finom, maszkulin ráncai. Komoly, értelmes, figyelmes szem, szemtől szembe. Elszántság.

Ezek a pózok, ezek a díszletek voltak a fontosak. Olyannak kellett lennie, mint az eredeti. Ez is keretet ad, erősíti a lelkekben megszületett hitelt. Összetartás, kultúra, viselkedés. Csodálatos lehetett, siratni valóan szép. Nekem már nem lehetett benne részem, később születtem, talán szerencsémre is, mert legalább megírhatom.

Pedig – sokkal, sokkal később, az ötvenes évek végére – 20–30 éves koromra, valahogy megoldottam, hogy ne vesszem össze a nálam erősebbel. Súlyos élmények hatására. Képzetelem azzal nyugtázta ezt, hogy én vagyok az a szarvashím, amelyik nem mérkőzhet meg a csordát uraló alfahímmel. Se erős csontozat, se vastag comb táncoló izomkötegekkel, se megjelenés, mely már eleve a diadalt sugározza. A bőgés idején a csordát körülvevő sűrűségben húzom meg magam. És amikor a vezérbika kihívóra akad, és a kettő őrjöngő indulatokkal esik egymásnak, megcélzom a hozzám legközelebb leelőt. Ebben az időszakban mindegyik kezes, és tök mindegy, kinek. Odaugrom (egy szemvillanás), ráugrom (egy pillantás), csípőm gyorsvonati sebességgel ráng (néhány pillanat), hatalmasat élvezek (azért ez is időbe kerül) – de mire a vezér szagot kap és vérekes szeme felfedezi a törvényszegést, és nekiindulna a megtorlásnak a tetthely felé, már be is ugrottam a fák közé, és eltűnök a sűrűségben. A vezérbika meg, levezetendő, szintén meghágja az ünőt. S ettől kezdve a külvilág tehetetlen az eredménnyel. Amelyik hímivarsejt a legerősebb, a leggyorsabb, az fog megtermékenyíteni. A tökéletes természetes kiválasztás. Nincs tanulás, ravaszkodás, életvezetés-megformálás, alkalmazkodás, ész, értelem – a becsületről, tisztességről és szép indián tisztaságról nem is szólva. Még az is lehet, hogy az én spermasejtem a győztes, az alfahím meg pofára esik. De senkinek semmi befolyása, ez már csak genetika, szokásos Legyek Ura.

Ezen a terepen mindenki mindenkit ismert. Baktay tudott Borvendégről, Borvendég Baktayról. 1937-ben az utóbbi hívta meg magához az előbbit, aki első alkalommal lovon tett eleget a meghívásnak. Henry Morton Stanley és David Livingstone első találkozása a Tanganyika-tó melletti Ujiji nevű

porfészekben lehetett ilyen. A meghívás arra utal, hogy Baktay nem lehetett annyira féltékeny természetű. Borvendég akkor már szintén alapító atyának, vezérnek számíthatott. Úgy hírlett, 1934-ben, ha rövid ideig is, de kijutott az amerikai indiánokhoz, ahol rajzkészségével segítette induló folyó-
30 iratukat. Eszerint Baktay a tehetséget, az eredményességet, a hitelt becsülte annyira, hogy kezelni tudta, amit magában kezelni kell.

Borvendég vékony volt, középmagas, vonásai lágyak, arca kissé pufók. De külső viselkedésében indián ő is, hibátlanul. Végül is Baktay körében se mindenki lehetett dolichocephal. Az első találkozásról és Heverő Bölény törzsének tábori életéről folytatásos cikksorozatot írt a *Zászlónkban Indiánok a magyar Dunán* címmel. Innen tudható, hogy Heverő Bölényt az Amerikai Indián Szövetség főnöknek nevezte, és beválasztották az Indián Nemzeti Tanácsba (ez bizonyára az 1928–1944 között fennálló National Council of American Indians lehetett). A *Földgömb* című folyóiratban Baktay és Borvendég versenyt publikáltak indián tárgyú, meg May Károly életművét méltató cikkekkkel.

1938 végén a kapcsolatuk hirtelen és örökre megszakadt. Gergely Ferenc történész egyik, Borvendéggel is részletesen foglalkozó tanulmányában feltételezi, hogy kiderült, Borvendég mégse járt Amerikában, és állításával ellentétben, nem csörgedezik indián vér az ereiben. Nem is vállalja igazán az indián élet mindennapos gyakorlását, csak indiánosdit játszik, nem igazi indián. Mindez igaz is volt, és eleve vereségre ítélte őt.

Szánom is Borvendég Deszkáss Sándort, át tudom élni a végzetét. Miközben csillagászati távolságba kerültem tőle. A szakítás nemcsak feltűnően hirtelen történt; a legfeltűnőbb a fennmaradt ellenszenv, főleg a hallgatás ereje. Lorenz József, a törzs egykori kincstárnoka, aki 1989-ben megalapította a Kisorosziiban működő Indián Múzeumot, még a legutóbbi időig sem akart hallani Borvendégről.

Borvendég 1957 végén megpróbálkozott a kibéküléssel. Baktay a leveleire nem is válaszolt. A Kőgeszteri-szigeten továbblétező indián törzs táborának vezetője még később se adta jelét annak, hogy Borvendég akárcsak az eszébe jutna.

Miközben Magyarország a Harmadik Birodalom oldalán megkezdte agóniáját, Baktay tovább bontakozott, Borvendég Deszkáss Sándor meg éppen ebben az időszakban bontakozott teljesen ki. Az 1940-ben megjelent első regénye, *A Sziklás Hegyek varázslója*, alcímével *Magyar ifjúból indián főnök* hatalmas sikert aratott. Sorsok önkényes találkozása a *boncaszton*: az öt év múlva meggyilkolt Sárközi György adta ki a további könyveit, aki az Athenaeum kiadó cégvezetője volt 1935-től 1944 elejéig. Baktay is versenyben volt. Korábban tizennégy orientalista tárgyú művet adott közre. 1940-ben kirukkolt

egyetlen, feledhető, de még ma is keresett ifjúsági regényével: a *Jancsi nyeregbe száll* egy vadnyugaton helytálló magyar fiúról szól.

Már javában dúlt a háború, Európa egy részén milliók sorsa az apokaliptikus megsemmisülés volt, szellemileg mindketten tovább szárnyalnak. Borvendég 1941-ben kézikönyvet adott ki az indián tábori életről 31 (*Békepipa*), majd megjelent a második regénye, a *Hét fekete hold. Beszélő levél a magyar ifjúsághoz*. 1942-ben Baktaynak egyszerre három művét adják ki: *A diadalmas jóga. Rádzsa jóga. A megismerés és önuralom tana; Háromszéktől a Himalájáig. Kőrösi Csoma Sándor életútja és India szabadságot akar*. Különös rezonanciák. Amerika magyar meghódítása, India Anglia elleni szabadságharca a könyvekben, háború Angliával meg az Egyesült Államokkal a valóságban.

1943-ban Borvendég *Hajnalcsillag főnök* című regényét adták ki. Baktaytól megjelenik az *India bölcsessége. A hindu világszemlélet ismertetése*, és kétszer egymás után a *Csillagfejtés könyve*. 1944-ben pedig befejezi legkedvesebb munkáját, a szanszkrit eredetiből verses magyar formában lefordította a hindu vallási irodalom Bibliáját, a *Bhagavad Gytát A Magasztos szózata* címmel.

1945 mindkettőjüknek választóvonal, törés, noha ez eleinte nem látszik. Mintha még szárnyalás is lenne. Borvendégnek 1946-ban megjelenik *Rézborű messiás* című könyve, indiánózó cserkészéletet szervez. Tagja lett az Írószövetségnek, cserkészcsapatok tiszteletbeli indiánfőnöke lesz. A Cserkészszövetség akkori elnökével, gróf Teleki Gézával tárgyal, hogy a szétszórt indián törzseket a szövetség befojadja, de ebből már semmi se lett. 1946 nyarán azonban még lehetett Országos Indián Napot rendezni a cserkészparkban. Felvázolta a Nagy Magyar Indián Abroncs tervét az indiánok összefogására. Lehet, hogy a háborús évekkel együtt neki ez volt a legboldogabb időszaka. A következő évben, 1947-ben adta át kiadója a nyomdának a *Vadlovak asszonya* című regényét, melyet azonban a kommunisták őszi választási győzelme és kormányra kerülése miatt a nyomda már nem nyomtathatott ki.

Baktay dunai indiánjai a háború után néhány éven belül erdőtanácsos és kismaros-szigeti rétek nélkül maradtak. Az állami erdőgazdaság sűrű nyárfával telepítette be a szigetet, táborozásra alkalmatlanná vált. A résztvevők átköltöztek a Verőcével szemben fekvő Kőgeszteri- és Verőcei-szigetekre, melyeket akkor még ugyancsak keskeny, de lábbal nem átjárható, eleven folyamág választott el a Szentendrei-szigettől. Ide a hetvenes évekig legfeljebb a kis-oroszi határban dolgozó parasztok vetődtek, a mai értelemben vett turizmusnak, főleg pedig a mindenhova benyomuló autós csöcseléknek nyoma nem volt.

Heverő Bölény népe ismét merenghetett tábortűz mellett. Hatott a haladó gondolkodás is: nők is lehettek indiánok. Baktay azonban már nem

talált kiadót hindu vallási fordításának, és a kézirat csak a halála után, 1970-ben jelenik meg. 1946 és 1958 között a Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum igazgatóhelyettese, kiállításokat rendez, katalógusokat ad ki, és néhány, az ind művészettel foglalkozó könyvet. Az *Indiánok a Duna mentén* című, 32 2020-ban megjelent könyv szerint Baktay az 1950-es szilveszteri bulin bevallotta, hogy halálosan sebesültnek érzi magát. Kapcsolata a dunai indiánokkal nem szakadt meg, de utoljára 1955-ben vett részt táborozásban. Tudósi tevékenységre szorítókozó élete háborítatlan marad, külföldi utazásokat tehet. Megmutatkozik, hogy nem kerget álmokat, hibátlanul érzékeli a realitásokat. Indián barátai fiatalabb koruk kegyelméből főnökük 1963-an bekövetkezett halála után is folytatják még egy ideig a szigeti bozótosok mélyén rituális életüket, kerülik a feltűnést, és lassan kiöregszenek a közvetlen természeti kihívásokkal terhes táborozásból. Fiatalabb barátai, és még mások is, utoljára 2005-ben táboroztak. Utolsó mohikánok.

Borvendég Deszkáss Sándor még a kommunisták hatalomra kerülése után is azt gondolta, hogy *lehetne még valami*. 1949 májusában levél érkezett az Amerikai Indián Szövetségtől, hogy a magyar indiánok ismert képviselőivel kapcsolatban álló és őket testvérként elismerő és rokonszenvéről biztosító elnök elhunyt. Ezt a levelet már a működésének virágjába szökkent Államvédelmi Hatóság is megismerte. Több városban megint alakultak indián csoportok. Pécssett katakombba cserkészetet szervezett néhány tetre kész szerzetes. A leplezés érdekében indiánosították és időszerűsítették a technikát. Borvendég művei, a cserkészetben szerzett gyakorlati tapasztalatok segítettek a konspiráció fontosságának megértésében, a lebukás elkerülésében. Gondolták ők.

1953-ra a pécsi Fekete Hollók a Mecsek legvadregényesebb völgyének, a Nagy-Mélyvölgynek egyik még rejtettebb oldalvölgyében, a Kőfejtő-forrás közelében – mert táborhoz, ősi tapasztalat, tiszta víz is kell – működtetni kezdték a *Sziklatábort*. Bármennyire hihetetlen, az állambiztonság 1961-ig nem tudott semmi tényszerűt – noha haladó világnézetükből következett, hogy az osztályharc egyre fokozódik. Egy ismertebb cserkészt pusztán cserkészésért azonban már 1949-ben letartóztattak, elítéltek 1953-ban – és 1957-ben rehabilitálták. A nyomozás során Borvendég is látóköerbe került, de sikerült mindent elhárítania, kapcsolatai akkor ismeretlenek maradtak, csak az aktáit őrizték meg. Jó lesz az még.

Borvendég reményei 1956 leverésével nem váltak valóra. De mert az Úttörő Szövetség 1957-ben nyitni próbált az indiánozás felé, publikációs lehetőséghez jutott, saját és Foltos Szarvas néven írhatott. Csak 1960-ban kapott észbe a kommunista éberség, és vetett véget ennek. Ő közben megírta a *Fekete Hegyek lesújtanak* című, kéziratban maradt regényét, és tartotta a kapcsolatot a rejtőzködő indiánokkal a Dunántúlon.

1956-ban a Miskolci Egyetem forradalmi diákszervezetének a hírszolgálatát vezettem. (Mindig is a megismerésre vágytam.) Amikor egy sortűz után a tömeg elfoglalta a miskolci ÁVH, egyben a Rendőrkapitányság székházát, első dolgunk volt a belső elhárítás iratait az egyetemre hozni, és gőzerővel kezdtünk hozzá a feldolgozáshoz. Maga volt a borzalom. Volt ott besúgó egykori nyilas kommunista meggyőződésből, kommunista anyagi ellenszolgáltatás fejében, kommunista kényszerítő eszközök következtében. Mindenki. És mindezek összes elképzelhető és elképzelhetetlen változata.

Az orosz páncélos ezred november 4-én, hajnalban érkezett. Az őrség a tetőkről belelőtt a sötétbe, az oroszok egy ideig visszalöttek, néhány halott mindkét oldalon. A többi szakirodalom. Mi, akik a titkosszolgálat iratait megismertük, egy időre eltemettük ezt a tudásunkat, de attól kezdve tudtuk, amit tudni kellett. 1957-ben vagy századmagammal letartóztattak, puhításul fél éjjel vertek a karhatalmisták a folyosókon. A kihallgatás közben Mészáros nyomozó mészáros méretű tenyerével ütött. Akkor se hittem, hogy ez a csúcs, és amikor egyszer azt ígérte, hogy legközelebb még többet kapok, először leszámoltam az életemmel, tudva, hogy ha elveszi a hegesztőlámpát a herémhez, akkor mindent.

Nem ez történt. Amivel vádolt, azt nem ismertem el, mert nem volt igaz. Amit valójában tettem, arról semmit se tudott. Rágnivalóként bevallottam néhány ártalmatlan dolgot (cikkírás, telefonszolgálat). A többről sikerült hallgatnom. Mindenki hallgatott. Én többet kaptam, mert sírtam, taknyom-nyálam-orrom vére összefolyt a könynyeimmel. Ebből Mészáros nyomozó arra következtetett, hogy az ilyen ütésekre kezes leszek. Old Death visszatért. Erősebb látványt nyújtó társaim mind kevesebbet vagy semmit se kaptak. Végleg megtudtam, amit magamról tudnom kell.

Baktay semmiféle felületet nem adott a rendszernek, őt megóvta a realitásérzéke. Borvendéget nem. Két ellentétes sors, a homályos háttérben meg szerep és minden köz nélkül én, aki róluk akkor még érdemben semmit se tudtam. Mindazok, akik az 1956-ot követő megtorlaskor a húsdarálón átmentek, azt az egyet megtanulták, hogy a további szembeszálláshoz olyan elszántság és profizmus kell, amely Magyarországon már több évszázada hiányzott, és ma inkább csak az iszlám terrorszervezetek tagjaiban létezik. Végül velem együtt minden társam földet ért megint. Én az internálótábor és a rendőri felügyelet után.

Néhány év múlva a *Vigilia* törzsasztalánál Doromby Károly, a szerkesztő többek között azt mondta, hogy semmit titokban. Akkor nyugtunk van. Ettől fogva nyíltabban gyűlöltem a kommunistákat. De baráti körömben,

akárcsak a gyerekeim előtt, mindig is nyíltan beszéltem az élményeimről. 1976-ban megkeresett egy osztálytársam, aki a külföldi elhárítás tisztje volt. Elmondta, hogy egy német nyelvű nagykövetségen megüresedett a fedőállás, mert az emberük nyugdíjba vonult. – Rudikám, rád gondoltunk. Min-

34 dent tudunk, de az nem számít. – Ezt aztán már én is rég tudtam, nem is álltam kötélnek. Semmi következménye nem volt, egy irattal több.

Borvendég titkos előadásairól és a katakomba-indián cserkészetről a belügy 1962 elején egy elfogott levél alapján kapott szagot. Szakmunkákban részletesen leírják a fejleményeket. Itt elég annyi, hogy végül Borvendég megtört. Érthető, hónapok teltek el a kihallgatásokkal, és a zárkájába helyezett fogdaügnök közreműködésével fokozatosan megkonstruálta saját bűnösségét. Az irtózatos vallomása, az emberi esendőségnek ez a rettenetes esete fennmaradt. De éppen akkor változott a kommunisták politikai irányzata, meghirdették, hogy aki nincs ellenük, az velük van. 1963-ban, még a tárgyalás előtt, kihirdették az amnesztiát. Az éveken át, tucatnyi titkosszolgálati alkalmazott által összehordott iratok archiválódni kezdtek a jövő számára, Borvendég per nélkül kiszabadult. Már végleg nem az volt, aki lehetett volna, hiába történt vele még egy s más – még az Amerikai Egyesült Államokba is eljutott. Alakját elnyelte a feledés köde.

A kevés magyar polgár sorsa lett az igazi tragédia, nem a valódi indiánoké. Rájuk és eszményeikre radikális megsemmisülés várt. Meg a felejtés. Cseh Tamás 1961-ben semmit nem tudott dunai indiánokról, Borvendég Deszkássról. Neki talán túl nehéz volt az a valóság, amelyben élt, és a Bakonybél körüli erdőkben válogatott barátaival elkezdett indiánost játszani. Noha idővel több fogalma lett arról, milyen is az indián, és társaival beszerettek hozzá sok kelléket, számára különös módon csak a küzdelem, a harc volt a lényeg. Amely elől a valóságban kitért. A folytonos győzelem. Mindenek lényege volt, hogy nappal, lesből, vagy éjszakánként hirtelen egymást támadják meg, és lehetőleg a legtöbb jelképes kárt okozzák egymásnak és egymásban. A szelíd, kedves és szép fiúk, akikhez idővel szép, kedves és szelíd lányok is csatlakoztak. Ők végre elkezdték rendben tartani a sátrakat, és elmosták a kávésbögréket. A szabályok szigorúak voltak, amennyire nagyobb kockázat nélkül lehetett, embert próbáló feltételeket szabtak. Törzsek álltak egymással szemben, mindegyiknek identitása, szuverenitása, vezére. Egyetlen céljuk a másik törzs leverése, javainak megszerzése meg a dicsőség. „Tipiből néztem a kespárbajt. Néztem a büszke, erős férfiak izmait...” – emlékezett az egyik résztvevő. Komfortos, fogyasztható játékba szabályozták *A Legyek Ura* világát. Az éjszakai támadások később, amikor már gyerekek is voltak, abbamaradtak. A mítosz csak ébren létezett tovább.

Cseh Tamás megírta utólag, hogy a tábor híre hamar eljutott a zirci rendőrkapitányságra, „és azok már jöttek is a dzsippel. Megálltak a patakparton, na vegyük elő a személyi igazolványokat. [...] Nem esett bajunk, de mindennek azonnal ellenállás íze lett. Meg se fordult a fejünkben, hogy mi ellenállók lennénk, mi csak jól akartuk érezni magunkat.” 35 Valóban nem fordult meg a fejünkben. Csak utólag, hogy azok voltak.

Amikor játszó indiánként eljutott hozzájuk a híre, hogy előttük is létezett valami, találkoztak a megöregedett dunai indiánok még élő tagjaival. Olyan lehetett ez, akár a bekötött szemmel bálozók tánca. Borvendég talán megint belelekesült volna, Heverő Bölény pedig tett volna egy lépést hátrafelé.

Cseh Tamás két vasat tartott a tűzben. Gyerekkorától fogva gitározott, és 1970-ben találkozott Bereményi Gézával, aki végre valódi, érvényes szövegeket írt a dalaira, melyek nosztalgikus dallamstílusát a bakonybéli táborokban egyre jobban kidolgozta. Évtizedekkel később Bérczes László beszélgetőkönyvében Bereményi elmeséli, hogy Cseh Tamás 1972-ben egy párizsi út alkalmából hogyan vette rá arra, hogy a dalaikat a nyilvánosság elé kellene vinni. „Nem is állítom, hogy nem volt ebben igaza, hogy ennek nyilvánosság elé kell kerülni. De nekem is igazam volt, mégpedig annyiban, hogy két évig visszatartottam a dalokat.”

A döntéselőkészítő eseményen ott voltam. Cseh Tamás ugyanis, hogy Bereményit meggyőzze, első dalaikkal bejelentkezett Mészöly Miklóshoz, aki erre engem is odahívott; bennem biztos volt, ismert, a bejelentkezőt nem ismerte. Szóltak a dalok, a szövegekre mindannyian nagyon felfigyeltünk. Mészölyt megérintette a jóleső megtiszteltetés. A gesztus igazolta független írói hírét, lett tehát bizalom. Amúgy is szikár, minden iránt nyitott tartása érezhetően erősödött. Utána is elismerően emlékezett, hiszen őt tisztelte meg egy nála évtizedekkel fiatalabb, és ez jelkép volt, akár korszakosnak is tekinthető.

De azért a tűz és a víz találkozott. Mészöly mindig csak nehézzé igyekezett tenni a dolgát, nehogy eltévedjen. Bereményi, a született író is pontosan erre ügyelt, ezért is ódzkodott kezdetben a nyilvánosságtól. Cseh Tamás és Bereményi tökéletes szakszerűséggel megírt, fülbemászóan szép művésze homlokegyenest ellenkezője volt annak, amit Mészöly képviselt. Kilépés volt abból a valóságból, melynek Mészöly mindig is mögéje akart látni. A szembeszegülés gondúzó dallamokba csomagolt szövegei, azok színvonalas szakszerűsége volt a siker záloga. A dalok néhány éven belül ismertté váltak.

Bereményi – Mészölyhöz hasonlóan – az ábrázolásban nem ismert se istent, se embert, hát még barátot. Kettejük viszonyát is mesteri szépírói szakszerűséggel ragadta meg. „Egyszer volt egy beszélgetésünk sok évvel

később: azt kérdezte tőlem, hogy el mertem volna-e mondani kocsmában azokat a dolgokat, amiket beleírtam a dalszövegekbe. [...] Azt mondtam, hogy nem. Az volt a válasza, hogy akkor egy gyáva ember írja a dalszövegeket.

36 Mondtam, hogy »viszont neked, Tamás, a saját bevállásod szerint évekig fogalmad sem volt, hogy mit jelentenek azok a szövegek, amiket énekelsz. Azokat te csak betanultad és visszaadtad. [...] A dalokat fontosabbnak tartottam, mint a Tamást, bármilyen ridegen hangzik ez. S ami nemtségem lehet, hogy magamnál is fontosabbnak tartottam a teremtményeinket... [...] Játékos voltam én is, csak mást játszottam. [...] Például a szavakkal játszottam. Azt játszottam, hogy nekem kedvem van egy rajztanárnak dalszöveget írni.»

Kevésbé szakszerűen, de ezzel Cseh is tisztában volt. „Nem, ezek nem az én nőim, ezek Géza női. Én csak eléneklek.” Engedelmeskedett annak, amit Bereményi megparancsolt: „Már a második-harmadik dalszöveg után azt mondtam neki, hogy mostantól nagyon vigyáznunk kell, három lépés távolságot kell tartanunk, nem érezeleghetünk, nem hatódhatunk meg magunktól, és nem fogunk senkire hallgatni, csak magunkra.” Egy igazi író olyan, akár egy sebész. Miközben a legrettenetesebb bűnökkel találkozik, lelke steril műtőjében érzelemmentesen, pontosan jár el. Felvágja a hasfalat, és így szól: szép rák.

Mások is tisztába kerültek az énekes-indiánnal. Autodidaktaként egyszer, rövid ideig együttműködött két képzett zenésszel, Másik Jánossal és Márta Istvánnal. Nekik is élmény volt: „Nem tudom, hogy mit tanult tőlünk, de muszáj volt behangolni a gitárját, ott kezdődött. Néha egy-egy bonyolultabb akkordot is meg kellett neki tanulni. De főleg a precizitást: itt bizony kamarazenélésről van szó. Ezek szakmai kérdések.” Mondta Bérczes László könyvében Márta István.

Az énekes és indián, aki a pártállam idején nem akart politikába keveredni, és temetéséről is úgy rendelkezett, hogy tartsák távol tőle a politikát (mintha ez maga nem lenne politika), kezdettől fogva vállalta Orbán Viktort. Nem fideszesnek, hanem orbánistának nevezte magát. Beült mögéje a csoportképbe a nagygyűlésen. Arcát, hitelét kölcsönözte neki. Hiszen a férfias küzdelem vezére volt, a Legyek Ura. Figyelemre méltó, hogy ebben az esetben nem zavarta a politizálás. Nyilván, egy igaz ügy nem politika. Hiszen az igazságnak nem lehet jogos ellenfele. Halála hírére, 2009-ben politikai rendezvényen így búcsúzott el tőle a nyilvánosság előtt: „Ő a mi katonánk, a legjobb katonánk, a legjobb harcosunk volt.” Tényleg volt egy hadsereg, amelynek katonájává vált. Az indiántáborban, Bakonybélben. Mint Orbán hangsúlyozta, „művészős”. Van ilyen.

Kétségtelen, a zenéje gyönyörűen mai magyar, benne minden vigasz. Nem csoda, hogy – a szövegükkel együtt – lenyűgözően tartalmasak és egyben

andalítóak dallamai. Cseh Tamás Bereményi segítségével a dalokból emelt oltárt az önsajnálathoz, szinte tetten érhetetlenül, és ebben zseniális. Meghallva őket, egy idő után félszívű tudatom mélyén, akarva-akaratlan úgy éreztem magam, mint aki az éjszakában egy álló mentőautó vészlám-pájának villogását látná miattuk visszatükröződni a szemben levő ház falán. Szabadulni akartam a hatásuktól.

„Akarsz-e élni, élni mindörökkön, / játékban élni, mely valóra vált?” – írta Kosztolányi. Ameddig játék, örökké élhet. Az indiánság is. Az életveszély akkor kezdődik, ha valósággá is válik.

A magyar indiánság emlékét közvetve vagy közvetlenül, 2000 után legalább fél tucat kiállítás, kiállítási katalógus és néhány visszaemlékezés őrzi. Mindegyik egymástól függetlenül született, mintha csak azok tudtak volna valamiről, akik rendezték az egyes kiállításokat és kiadták a katalógusokat. Borvendéget egyre kevesebben ismerik. Az unokáimra már nem hatott. Baktayból ennél több maradt. Szakember volt. Tudós. Cseh Tamás dalai, Bereményi Géza író érdeméből, mint minden műalkotás, hosszabb ideig túlélnek majd.

1961-ben, amikor először feleveztem a Szentendrei-sziget csúcsáig, a Kőgeszteri-sziget partján is kikötöttünk. Elindultam fölfelé. A kis sziget csúcsa előtt, a sóderes vízpartról hirtelen pillantottam meg a három tipi csúcsát a sűrűségbe rejtve. Megdobbant valami belül, sóbálvánnyá meredtem. Félálom. Néztem. Percek teltek el órakként. Nem mehettem oda. Mit mondhattam volna, ki vagyok? Addigra már amúgy számos ember halálra rettent, ha csak megemlítettem, hogy internálótábor; vagy visszagyűlölt a kommunistagyűlöletem miatt. Nem akartam most is elviselni, hogy azt hiszik, nyakukra küldött besúgó vagyok. Félreálltam, visszamentem.

Hamarosan lett igazi kanadai kenum. Nem lehántott fűzfakéregből, mert itt olyan nincs, hanem gőzben hajlított furnérból, varrva, olvasztott gyantával szigetelve. Ulveczki Gábor – ma Ulgabor sculpteur, Paris – készítette, pesti lakásában, eredeti szabásminta szerint. Oláh Andor természetgyógyász fiával együtt láttak egy becsempészett kanadai filmet, amelyben egy indián megmutatja, hogyan kell az ilyet csinálni. Tűzbe jöttek, mindketten legyártottak otthon hat-hat csónakot. Kézműves, ép érzékű embernek ez természetes. A dunai indiánokról, Borvendég Deszkáss Sándorról talán csak a hírt ismerték. Az egyik kanadai kenut, varrva, gyantával szigetelve, tőle vettem meg egy barátomon keresztül. Évával és három gyerekünkkel évekig ezzel jártuk a Tiszát és a Dunát. Sokszor a sátron kívül is aludva. Borulásmentes, biztonságos, megbízható, gyönyörű, kedves hajó. Ma is megvan, egyetlenként az összes közül. Kényes jószág; én azonban gépészmérnök

vagyok, valamennyire szintén mesterember, nekem természetes a karbantartás. Amikor a nyolcvanas években nagy ritkán a partról megpillantott valaki, felállt és integetett, talán kiáltott is, tudtam, hogy egyike Azoknak. Vagy valamiről még fogalma van. Volt, hogy ki is kötöttünk. Kérdezte. 38 Mondtam, Ulveczki. Mondta, ja, igen. Ha ma eveznék benne, már senki se értene a névből semmit.

